

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Власенко В. М. (Суми, Україна), канд. іст. наук;
Звагельський В. Б. (Суми, Україна), канд. філол. наук;
Камберова Р. (Софія, Болгарія), канд. філол. наук;
Куліш А. М. (Суми, Україна), д-р юрид. наук;
Нестеренко В. А. (Суми, Україна), канд. іст. наук;
Світайло Н. Д. (Суми, Україна), канд. філософ. наук;
Пашин В. П. (Курськ, Росія), д-р іст. наук;
Петрищева Н. С. (Курськ, Росія), канд. іст. наук;
Рамач Я. (Новий Сад, Сербія), д-р іст. наук;
Хлопова І. Є. (Курськ, Росія), канд. іст. наук.

Видання рекомендовано до друку рішенням вченої ради юридичного факультету Сумського державного університету (протокол № 9 від 03.04.2014 р.)

Особистість, суспільство, держава: проблеми минулого і сьогодення : зб. матер. Міжнар. наук.-практ. конф. : у 2-х част. Ч. 2 : у 2-х томах (Суми – Курськ, 18 квітня 2014 р.) / ред. колегія : В. М. Власенко, В. Б. Звагельський, Р. Камберова та ін. – Суми – Курськ : Сумський державний університет, Південно-Західний державний університет, 2014. – Ч. 2, Т. 1. – 200 с.

До збірника увійшли наукові статті та повідомлення викладачів, студентів, вчених та аспірантів ВНЗ і наукових установ, виголошені в рамках Міжнародної науково-практичної конференції «Особистість, суспільство, держава: проблеми минулого і сьогодення» (Посвідчення УкрІНТЕІ № 861 від 9 грудня 2013 р.), присвячені актуальним питанням суспільно-гуманітарних наук.

На обкладинці: Перший у світі монументальний пам'ятник Тарасу Шевченку. Встановлений у жовтні 1918 р. у м. Ромнах на Сумщині. Скульптор І. П. Кавалерідзе.

© Сумський державний університет, 2014

© Південно-Західний державний університет, 2014

ОСНОВНІ ФАКТОРИ ДЕУРБАНІЗАЦІЇ У ПІВНІЧНО-СХІДНИХ ОБЛАСТЯХ УКРАЇНИ (1941-1943 рр.)

З моменту виникнення міста ставали центрами суспільно-політичного, економічного і культурного життя, що не могло не приваблювати людей. Тому кількість міського населення поступово зростала. Особливо цей процес прискорився в Новий час і був тісно пов'язаний з промисловим переворотом. В Україні урбанізаційні процеси особливо прискорилися наприкінці 20 – початку 30-их рр. ХХ ст. і були тісно пов'язані з більшовицькою політикою індустріалізації.

Однак активне економічне життя міста сприяло відносно високому рівню життя частини міського населення, нагромадженню багатств. Тому в періоди війн вони ставали бажаною «здобиччю» агресора. З давніх часів відомий звичай полководців віддавати здобуте місто на розграбування власним солдатам, в якості нагороди. Інколи міста знищувалися разом із населенням. Це, звичайно, мало дуже негативні наслідки, оскільки призводило до деградації політичного, економічного, культурного життя цілих регіонів.

Метою даної розвідки є визначення основних факторів скорочення міського населення в період радянсько-німецького протистояння, на прикладі міст північно-східної України.

1. Бойові дії.

У ХХ ст. в ході воєнних конфліктів, з метою підризу економічного, політичного, морального потенціалу супротивника, мирне населення стало об'єктом безпосереднього військового впливу. Для цього були розроблені нові види озброєння, зокрема, стратегічні бомбардувальники, які масово застосовувалися в роки Другої світової війни. Використовувався метод *«килимного бомбардування»*, цілями якого часто ставали міста.

На радянсько-німецькому фронті цілеспрямоване бомбардування міст застосовувалося відносно не часто (найяскравіший приклад – Сталінград). Та й стратегічна авіація в Німеччині та СРСР на той момент була практично відсутня. Тому тяжких руйнувань і людських втрат зазнавали ті міста, які відігравали стратегічну роль і де розгорталися запеклі бої. У північно-східній Україні таким став Харків.

Крім власне бойових дій, важливе значення для відпливу міського населення був психологічний ефект. При наближенні фронту городяни, які мали таку змогу, намагалися залишити місто. У цьому

плані вони більш мобільні, ніж селяни в силу їх певного консерватизму, традицій, прив'язаності до землі і власного обійстя. Тим більше, в СРСР того часу городяни не мали «власної» нерухомості у вигляді квартир і будинків.

2. Евакуація населення та матеріальних ресурсів і тактика випаленої землі.

Як відомо, німецькі армії наступали досить успішно. Це давало підстави керівництву Третього Рейху сподіватися на захоплення великої кількості неушкоджених промислових підприємств, устаткування і запасів сировини, як це було в окупованих країнах Західної Європи. Однак їхні сподівання виявилися марними. Радянські війська, відступаючи, руйнували все, що тільки було можливо.

В радянській історіографії процес евакуації промисловості та майна на схід висвітлено досить ґрунтовно. За масштабністю це явище не має прикладів у світовій історії і справедливо вважається одним з ключових факторів перемоги СРСР у війні. Однак протягом тривалого часу замовчувалися негативні аспекти цього процесу, зокрема, тотальна руйнація, яка списувалася, в основному, на окупантів, а також її соціальні наслідки, особливо для міського населення. І хоча М.В.Коваль відзначав складність визначення, що саме було зруйновано в 1941 р. під час відступу радянських військ, а що в 1943 р. – німцями, останнім часом зроблено кроки у цьому напрямку [1, с.219].

Масштаби руйнації промисловості можна прослідкувати по документах створеної німцями місцевої української адміністрації, яка займалася обстеженням стану підприємств на предмет відновлення їх роботи. Наприклад, за підрахунками індустріального відділу Харківської міської управи підприємствам міста було завдано збитків на суму близько 30 млн. руб., з них: зруйновано і спалено устаткування – на 17 млн. руб., вивезено на схід – на 13 млн. руб. [2].

Масштабна евакуація торкнулася також населення. В сучасній українській історіографії називається цифра у 3,5 млн. осіб [3, с.512]. Це переважно кваліфіковані інженери і робітники, партійні і державні чиновники, діячі культури і науки, військовослужбовці та члени родин названих категорій. Звичайно, левова частки цих людей були міськими жителями.

Під час відступу вермахт діяв так само, як Червона армія у 1941 р. Німці, з притаманною їм педантичністю, втілювали у життя тактику «випаленої землі». Те, що з такими зусиллями вдалося відбудувати місцевому населенню, знищувалося вогняним вихором, який знову прокотився українською землею, але тепер вже на захід.

Разом з вермахтом, відчуваючи загрозу помсти з боку радянської влади, евакуювалися десятки тисяч тих, хто співпрацював з окупантами та члени їхніх родин. Але назвати, бодай, приблизну цифру та визначити частку міського населення серед них складно.

3. Проблеми забезпечення міського населення продовольством і товарами першої необхідності.

Існувала принципова відмінність політики німецьких окупантів від більшовицької влади. Більшовики, з їхнім класовим підходом до поділу суспільства, спиралися на пролетаріат, і проводячи індустріалізацію, об'єктивно сприяли процесам урбанізації. Ставлення ж до селянства, з його дрібнобуржуазними приватновласницькими прагненнями, було переважно негативним. Колективізація і її складова – голодомор 1932-1933 рр. по суті були покликані перетворити селянські маси на сільський пролетаріат. Нацисти ж, розробляючи власні плани експлуатації економічного потенціалу України, бачили цінність переважно в селянстві, тоді як міське населення і його доля їх мало цікавили. І хоча в ході тривалої війни окупанти були змушені дещо скорегувати власну політику і робили заходи по відбудові деяких промислових підприємств, загалом ситуацію в містах це не змінило. В умовах безробіття городяни були змушені або виживати, відчуваючи постійний дефіцит продовольства (в Сумах і Харкові взимку 1941-1942 рр. спалахнув голод) і товарів повсякденного вжитку, або ж залишати міста і перебиратися на село, де ситуація з продовольством була кращою.

1. Коваль М.В. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939-1945) // Україна крізь віки: В 15 т. / М.В.Коваль. – К.: Видавничий дім “Альтернативи”, 1999. – Т.12. – 336 с.

2. Скоробогатов А. Харківське міське самоврядування в 1941-1943рр. / А.Скоробогатов // Березіль. – 1996. – №7-8. – С.156.

3. Пастушенко Т. Дорога на Схід: евакуаційна епопея// Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI століття / Т.Пастушенко. – К., 2011. – Кн.2. – 942 с.